

Այսպէս ուրեմն հայերը Աւարպատականում բնակում են 134 տարբեր տեղերում ուրիշ միայն 8-ը քաղաք և 126-ը դիւղ տաւանց հաշուելու Սոմալի Բարանդուղ գետաւանների և այլ տեղերի մէջ տաւն տաւն գտնուածները: Բարաքներում ապրում են 1043 տաւն 5198 բնակչով, միջին հաշուով մի բնաւանի բարդացած է 5 անձից, մինչդեռ դիւղերում 6 ից: Ամէն տեղ արական սեռը իզականից աւելի է, բացառութիւն է կազմում միայն Թալիքիդը ուր իզականներ 90 ու աւելի են: Գիւղերում ապրում են 4151 տաւն հայեր 25194 բնակչով, որոց 13432 ր արական, իսկ 11762 ք իգական: ամբողջ Աւարպատականում արական սեռը աւելի է իզականից 1782 ու:

Աւարպատականում կան 63 քահանաներ, բիշ բացառութեամբ ողէտ, ումէն մի քահանան ունի միջին հաշուով 83 ծախ: Չորս վանքեր, որոց Գէրիքի Ս. Աստուածածինը աւերակ է դարձել, * Աւարպաղի ս. Գէորգը տաւանց միաբանի, Արտաղի ս. Թադէոս տաւաբալը և Դարաշամի ս. Ստեփաննոսը անխնամ են մնացել: 102 եկեղեցիներ կան: Բայց Աւարպաղի 27 եկեղեցիներից 23 ք հայեր կարելի է եկեղեցի համարել:

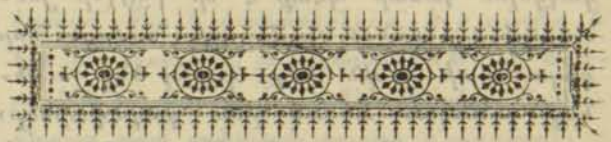
Ներկայ 1898 թ. ին Աւարպատականում եղել է 30 ուսումնարան որոց 4 ք տաւանց ուսուցչի, ուրեմն խոխաղիս 26 ուսումնարան 47 ուսուցչով, եթէ դուրս գանք Թալիքից 6 ուսումնարանները (2 աղաթոյ, 2 աղջկանց, 2 մանկական պարտէզ, կալ նոյնպէս 2 արհեստանոց աղջկանց կար ու ձեռն որ մենք ուսումնարան չենք հաշուել) իրենց 23 ուսուցիչներով և 580 աշակերտներով՝ կաննենաք հետեւեալ թուերը, որ պերճախօս ապացոյց են Աւարպատականի մասնորական վիճակի: 231 տաւն վրայ գալիս է 1 ուսումնարան, 7 տաւնից մի աշակերտ, կամ 42 անձից մին միայն ուսանող է: Իսկ Թալիքիդում միջին հաշուով մի ծախ մի ուսանող է տալիս:

Աւարպատականում կայ միայն մի միջնակարգ վարժարան, Թալիքից Արամեան ուսումնարանը, որ ունի մինչև 4 րդ դասարանը, և 4 երկդասեան ուսումնարան՝ մին Թալիքիդում, 3 ք Սալմաստում. Մնացեալ վարժարաններից շատ բշերը կանոնաւոր ծրագրով մեղատեսն են, այլ բնդհանրապէս հին եղանակով գրել կարդալ են սովորեցնում:

Մենք յատաջ բերինք միայն հաստատարնակ

* 1894 թ Յանիս ամսին Տաճկաստանից իջերը բարձրախոյ ձգեալ զինուորների հետ Դեբիկի վիտայ յարձակուեցան և յաջողեցան ևսիսիք միայն յախչակի: Այնուհետև միաբանութիւնը ցրուեց. Սուլթան Սրապանի հրամանով վանիկ եկեղեցական գոյրը Հաճիբանի եկեղեցուն պահ ցրուեցաւ:

հայ ժողովրդի թիւը, տաւանց գաղթականները հաշուելու: Խորհելով թէ մօտ ժամանակից կարող են վերադառնալ իրենց հայրենիքը, բայց նացանից շատերը կմնան երեւի և ապառ հողերի վրայ բնակութիւն կհաստատեն: Ինչպէս որ այժմ Մարտալ գաւառում 70 տաւն կանոնաւոր ապրում են: Սալմաստում անցեալ տարի կային 2500 գաղթականներ, նոյնպիսի և Ուրմիայ և Մագուայ գաւառներում. այդ բոլորը հաշուելով կաննենաք 5000 անձ, որ աւելացնելով 30392 հաստատուն բնակիչների վերայ կաննենաք 35392 Հայ Աւարպատականում՝ անխնամ մնացած. «Հունձը բաղումը են և մշակք սակաւ»:

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

ՆՈՐ ՀԱՐԻՐԱՄԵԱԿ, ՏՈՒՐԵՐ ԵՒ ԶԵՏԱԿԱՆ ՏՕՒ.

ԱՐԴԵՕ-Ք նոր դարագլխի սկիզբը 1900 թուականի թէ 1901 թուականի յունուարի 1-ը պիտի համարուի՝ այս հարցը այժմ շատ է յեղիցիվում, որի նմանը նախկին ութուտասաներորդ դարու վերջն էլ զանազան աւարկութիւնների առիթ է տուել:

Ժիշգ պատասխանը միայն այս կարող է լինել, թէ քսաներորդ դարն սկսվում է 1901-ի յունուարի 1-ով:

Երբ որ քրիստոսական թուականութիւնը սահմանուեցաւ, այնուհետեւ ոչ ոք չէր տարակուսում, թէ «Տէրունական 1 տարի» է կոչուել յուլիանեան տոմարի այն տարին՝ իւր տարեմաից սկսած մինչև իւր կատարածը, որ կարգել էին իրեն նոր թուականութիւն կամ նոր տարեհաշուի ստաջին տարի, և թէ ըստ այնմ յետ ծննդեան Բրիտանոսի ստաջին դարը վերջացել է այն ժամանակ, երբ որ «Տէրունական» 100 տարին բոլորուել էր, որով ուրեմն 101 տարուայ տարեգլխի հետ ի միասին՝ սկսուել է նաեւ յ. ծ. Զ.-ի երկրորդ դարը Ապա ուրեմն

Քրիստոսի ծննդից յետոյ 1, 101, 201 և այլ այսպէս շարունակ տարիները, որպէս և 1901 տարին՝ անշուշտ համապատասխանում են նոր ժամանակաշրջանների առաջին տարիներին, հետևապէս իւրաքանչիւր դարու սկիզբը միշտ պէտք է 1 թուանշանով սկսուի Այս բացատրութիւնից ինքնին հետևում է վերը տուած պատասխանի ստուգութիւնը:

Բայց և այնպէս այդ պատասխանը ըստ ամենայնի բաւարար չի համարուի թէպէտ մի տօն, մի հիմնարկութուն, կամ մի յիշատակութիւն ձիշդ նոր դարագլխի հետ զուգակցելու համար՝ պէտք է որ 1901-ի յունուարի 1-ը կանոն համարուի սակայն նոր դարամուտի մասին մենք կարող ենք ունենալ զանազան տեսակ շատ զաղափարներ, որոնց պէմ մեր մտածութեան մէջ իրրեւեթելելով իմաստակութիւն կամ մինչև իսկ գլխովին սխալ հաշիւ կը հանդիսանայ, եթէ միշտ պնդենք, թէ բացարձակապէս պարտաւորեցուցիչ է միայն 1901 թուականի տարեգլուխը և թէ ոչինչ բանի տեղ դնելու չէ 1900 թուականը: Զոր օր, այնքան էլ խորթ չի լինի, եթէ մէկն ասէ, իմ հասկացողութեամբ նոր դար է ծագում հենց այն ժամին, երբ որ ես սկսում եմ տարեթիւր 19 նշանով դրել՝ փոխանակ այժման 18-ով: Այս արդէն ստոյգ ապացոյց է ինձ համար, թէ մի նոր դարու մէջ ենք մտել, և իմ հաշուի մէջ այդ վայրկեանից արդէն անցել դնացել է fin de siècle-ը, դարավերջը:—Այս և այսպիսի պատճառներով թերեւ իրաւունք ունենանք 1900 թուականին տալ Յանոսի երկդիմի կերպարանք, որ միանգամայն և՛ յետս է նայում որպէս վերջին տարի նախընթաց դարու և միեւնոյն ժամանակ յառաջ է ակնարկում, որպէս աւետարներ քարոզ նոր դարու, որի աւունն արդէն իւր վերայ կրում է:

„Westermanns Monatshefte“ ամսաթիւերով հետևեալ կերպով է բացատրում, թէ մօտաւորապէս դարագլխի մէջ 1900 տարին իրօք մեծ նշանակութիւն պիտի ստանայ, եթէ մարդիկ քաղաքակրթութեան յառաջադիմութեամբ ոգևորուին: Այդ տարին ամենայնաւոր ժամանակ է, որ մարդկութիւնը տոմարի գործածութեամբ ի մի միանայ, այսինքն

որ բոլոր քաղաքակրթութեան մէջ ընդունուի զրիգորեան տոմարը, որ ասներկու տարեկեան եկեղեցիների դասնողները վերջնականապէս դադարեցնեն յուլիանեան կամ հին տոմարի գործածութիւնը:

Արդ մարդկութեան յառաջադիմութեան համար 1900 թուականը այնքան խորհրդաւոր նշանակութիւն ունի, որ եթէ այն քայլը գործուի արժան է որ այդ թուականը նոր դար ճանաչուի:

Եայտնի է, որ հոգովեական պետութեան համար կեսարից սահմանած յուլիանեան տոմարը՝ լիովին չի համապատասխանում արեգակնային տարուայ իսկական տեղոյութեան կամ երկարութեան: Կեսարը իրրեւ հիմք ընդունեց հին եգիպտական տարին—365 $\frac{1}{4}$ օր տեղոյութեամբ, մինչդեռ իսկական տարին փոքր ինչ կարճ է, այնպէս որ 1000 տարուայ մէջ այդ փոքրիկ սխալից՝ 8 ամբողջ օր տարբերութիւն է կազմում, կամ 400 տարուայ մէջ՝ մօտ 3 ամբողջ օր:

Ժանօթ է նմանապէս, որ գրիգորեան կամ նոր տոմարը հիմնուած է հենց այդպէս իւրաքանչիւր 400 տարուանից 3 օր պակսեցնելուն վերայ, ինչպէս որ 1582 թուականի վերջերում Գրիգոր ԺԳ. պապը սահմանեց: Այս տարբերութեան պատճառով այնուհետեւ յուլիանեան տոմարը իւրաքանչիւր 400 տարուայ մէջ հաշվում է լրիւ 100 նահանջ տարի, իսկ գրիգորեան տոմարը՝ միայն 97 նահանջ տարի: Եւ որովհետեւ նոր տոմար մտցնելու ժամանակ (ԺԶ. դարում)՝ յուլիանեան տոմարում Նիկիական ժողովից սկսած (325 յ.ժ.Բ.) արդէն տաս օրուայ տարբերութիւն էր անում՝ այն տեղ ամսաթիւը տաս օրով էլ պակաս բռնեցին (օգոստոսի 15-ը նշանադրեցին օգոստոսի 5), Այնուհետեւ հին և նոր տոմարի տաս օրուայ տարբերութիւնը դարեկար դարձեալ փոխուեցաւ: 1600 թուականին ոչինչ չփոխուեցաւ, որովհետեւ այդ թուականը նահանջ էր, թէ յուլիանեան և թէ գրիգորեան տոմարով, իսկ 1700 թուականին երկու տոմարների տարբերութիւնը 11 օր դառաւ: 1800-ին՝ 12 օր դառաւ, և այդպէս գնալով 1900-ին էլ՝ 13 օրին պիտի հասնի: Այս հաշուով զարնան դիշերահաւա-

սորը հին տոմարի մէջ հեազհեաէ աւելի յետ է քաշվում մինչդեռ նոր տոմարում անփոփոխ մարտի 20-ի և 21-ի մէջ է ընկնում 2000 տարուց յետոյ յուլիանեան տոմարի մէջ զիշերահաւասարը մի 15 օրով դարձեալ յետ կը քաշուի 4000 տարուց յետոյ՝ մի ամբողջ ամսով և այլ այսպէս շարունակ կարգով Հասկանալի է որ ամբողջ մարդկութեան անտեսական և ուղիւղական կենաց մէջ ծանր շփոթութիւններ են առաջանում երբ որ տոմարի մէջ դարձանամութիւն միշտ յետ յետ է գնում:

Այսպէս ուրեմն ուսումնական անտեսական և քաղաքակրթական պատճառարանութիւնները ամենալուրջ կերպով հրաւիրում են որ 1900 թուականից առաջ մարդիկ միանան և աւելի նորագոյն և կատարելագոյն տոմար ընդունելու պատրաստութիւն որպէս զի «հին» և շնորհ զրութեան օրաթուի տարբերութիւնը տասներկուսից արդէն տասներեքի վերայ չհաստատուի ինչպէս որ մինչ ցայսօր տասնից նախ տասնու մէկին և ապա տասներկուսին ծառեցաւ: Եւ այս այսպէս էլ կը պատահի եթէ հին և նոր տոմարները անփոփոխ շարունակուին, վասն զի նոր տոմարով 1900 թուականը նահանջ տարի չէ, իսկ հնով՝ նահանջ է, և ուրեմն այնուհետեւ այժմեան 12 օրուայ տարբերութիւնը 13-ի կը հասնի:

Այժմ դառնում ենք տոմարի վերայ հիմնուած տօնացուցին: Եայանի է որ յուլիանեան տոմարի զատկական տօնը չի կարող համաձայն ընթանալ զրիգորեան տոմարի հաշուի հետ: Եթէ 1900 թուականին դուրս ձգուի նահանջ օրը, այնուհետեւ յուլիանեան հաշուի զատկական կիրակիների ամսաթիւը (զրիգորեան տոմարի) շարաթ օրերին պիտի պատահի որով քրիստոնեաների տօնացոյցը իրատ տարբեր կերպով պիտի ընթանայ եթէ մի առժամանակ տօնացոյցը չկարկատուի և ծագատկի առաջը շառնուի ինչպէս որ ամենայն դարազրուս այդպիսի հօգսեր է առաջ բերել: Այս անյարմարութիւնը ոչ միայն քրիստոնեական զգացման համար վիրաւորական է, այլ և քաղաքական և անտեսական կենաց մէջ անհաստատութիւններ է առաջ բերում:

Երբ որ մի դաւանութիւն տօնում է, միւսը պիտի աշխատէ, և որչափ որ տօնը մի տարի տեւում է, միւս տարի այնչափ չպիտի ձգուի: այլ աւելի կամ պակաս Զոր օր ուսումնարանական տարին մեծ փոփոխութիւններ է կրում հէնց այն պատճառով որ զատկական տօնը մարտի 22-ից մինչև ապրիլի 25-ը առաջ ու յետ քաշուելով՝ շարժական է դառնել և ուրեմն այդ (և մարդկային միւս) գործերի մէջ մի քանի ամբողջ շարաթների տարբերութիւններ է առաջ բերել: Այսպէս էլ գիւղացու անտեսական կենաց մէջ մեծ ազդեցութիւն է գործում թէ արդեօք նա դարձան առաջին կիսում երբ է գաղարկեցում իւր գործը և երբ վերակաւում: Այս անյարմարութեան ծանրութիւնը զգալի է ամէն վիճակի մարդու համար շատ զանազան կարգի գործերում:

Իսկ ինչո՞ւ է հաստատուել այդպիսի շարժականութիւնը: Զատկական տօնի հաշիւը ծագում է մարդկութեան հին ժամանակների սովորութիւնից: Այն ժամանակներում երբ որ ոչ թուել գիտէին, ոչ տոմար կարող էին ունենալ, ոչ ճանապարհներ կային իսկ ցերեկն էլ արեգակի տաքութիւնը ներդաշնում էր աւելի յարմար էր հարաւային ժողովրդեան համար հանրական տօնը երկնի երեւութի հետ կապել, այն է լուսնի լրման հետ, որպէս զի լոյս գիշերին ամեն տեղից զան և միատեղ ու միաժամանակ տօնեն իրանց մեծ տօնը: Զպէտք է զարմանալ ուրեմն, որ զատկական տօնը հրէից մէջ սերտ կապուել էր լուսնի լրման հետ, իսկ այսօր ի՞նչ պատճառայ այդ կապակցութեանը տալ նախկին նշանակութիւն: Գրիգորեան տոմարը կարգելու ժամանակն արդէն այն խնդիրը մէջ տեղն է գրուել և առաջարկուել է լուծել զատկական տօնի կապը լուսնից, բայց այդ քայլը գործիչ չհամարձակեցին հեռեկալ պատճառարանութեամբ (ինչպէս որ տեսնում ենք 1603 թ. Clavius-ի հրատարակած պաշտօնական թղթերից): Թէպէտ եկեղեցին կոտորեալ իրաւունք և իրաւասութիւն ունի այդ անելու—վասն զի զատկական տօնի կանոնը լուսնի միայն արարողական պատուէր է, որ արդէն իւր զօրութիւնը կորցրել է—բայց և այնպէս այն խորհրդեան պէտք չէ հեռեկալ մի այս-

պիտի հին սովորութիւն երբէք չտեաք է թողնուի մինչև որ մի լուրջ առիթ ու պատճառ չլինի:

Ընթերցողը երևի այն համոզման եկաւ զիրը ստածներինց: Թէ այժմ «լուրջ առիթ» ու պատճառ կայ տամարի մի մեծ անցարմարութիւնը վերացնելու համար: Թէ ոչ միայն ժամանակ է գրիգորեան տամարը հասարակական դարձնել այլ և նաեղագոյն սահմանի մէջ գնել զատկական ածնի խիստ արձակ շարժականութիւնը:

Զատկական ածնի համար զանազան կանոններ են առաջարկուել: Թերեւս աւելի յարմարագոյնը սեպուի հետեւեալը զատկական կիրակի է զարնանամուտի երրորդ կիրակին: Այս հաշուով տարագոյում զատկական ածնը կը պատահի միայն ապրիլի 4-ից մինչև ապրիլի 11-ի միջոցներում: և ուրեմն այժմանից հինգ անգամ նուազ չափով շարժական կը լինի: Ներկայ խորհրդածութիւնը համառօտելով առաջ բերինք որպէս զի մենք անպատրաստ չգտնուինք մեր դիրքը որոշելու: Երբ որ կարգը մեզ էլ հասնի:

Ս. Մ.

ԼԵՒՈՆ ԺԳ-ի

ՈՒՍՈՒՍԻՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ:

ԱՅԺՄԵՆՆ պապի կենսագրութիւնը շատ անգամ գրուել է: Եւ այց մեծ մասով այնպէս որ նորա վաղագոյն հասակը նկարագրուել է որպէս հրաշալի մանկութիւն և ապագայ կենաց հանձարեղութեան սրբութեան և մեծութեան կանխագոյն առհաստէնայ: ուր ուրեմն հասկանալի պատճառով՝ ստոյգ պատմութիւնն ու առասպելեալ զրոյցը խառնաշփոթութեամբ իրար մէջ հիստուել են: Երգ հրատարակուել են նորա ձեռքով գրած իւր կենաց 8-ից մինչև 28 տարուայ հասակի նամակները: որով անշուշտ աւելի ճիշդ պատկեր կարելի է ստանալ կաթողիկոսութեան նշանաւոր հայրապետի մասին: Ինչպէս և իրօք այդ հիման վերայ նոր կենսագրական գրքեր են հրատարակուել:

Ֆրանսիերէն և գերմաներէն լեզուով: Հետեւեալ նկարագիրը մենք քաղում ենք Beilage zur Allgemeinen Zeitung-ի հաղորդած տեղեկութիւններից:

Լեւոն ԺԳ-ը, որ մանկութեան ժամանակ Վինչենչ կամ Նինօ Պէշչի էր կոչւում: ծնուել է 1810 թ.-ի մարտի 2-ին Վարպէնտինոյում: Մինչև 8 տարեկան հասակը մանուկը ծնողների ձեռքի տակ անուեցաւ խիստ կաթողիկոսական և պապական կրօնաւորութեան ոգով: Այնուհետև Նինօն և իւր եղբայր Բուզեպօն յանձնուեցան Ճիզուիտների կրթութեան: Այսպէս նորա երկուսը 1818-ին մտան Վիտերբոյի դպրոցը: որ մի քանի տարի ասաջ Ճիզուիտները վերստին բանալու թոյլտուութիւն էին ստացել ազնուականների դուստները կրթութեւ համար: Ուրեմն փոքրիկ Նինօ Պէշչի առաջին ուսուցիչները Ճիզուիտներ էին: և դարձեալ նորա կրթեցին նորան: մինչև որ նա դպրոցն ու համալսարան էր յաճախում: և հոգեւորապէս այնուհետև ևս շարունակեցին նորան առաջնորդող մտալ: վասն զի նորա իրանց հոգեկան նշանը խոր գրոշմել էին նորա անձնաւորութեան և նորա բնաւորութեան վերայ:

Պէշչին Վիտերբոյում մնաց 6 տարի ստորին դիմնագիական դասընթացը աւարտելու համար: Նա ի մանկութենէ անօրինակ քանասէր և ուշիմ աշակերտ էր: արդէն 12 տարեկան հասակում պարզեարաշխութեան ժամանակ ստացաւ պապի պատուիրակներից քանասիրութեան համար գովասանութեան պսակ: որին յետոյ ուրիշ շատ պատիւներ ևս յաջորդեցին մինչև որ իւր ուսումը շարունակուեցաւ: Նմանապէս այստեղ երեւցաւ նորա մեծ սէրը լատինական քերթողութեան համար և իւր բանաստեղծական ընդունակութիւնը: Երբ որ կարգապետ Վինչենչ Պաւանին դպրոցը այցելութեան եկաւ: երկուստանամեայ Վինչենչ (Նինօ) Պէշչին իւր արուեստի գեղեցիկ փորձը տուեց հետեւեալ տողերով:

Ինչպէս որ քեզ, Պաւանի-դ, մկրտելիս Վինչենտիուս կոչեցին:

Ես անարժան Պէշչի-ս՝ ի մանկութենէ նշնակեցի կոչուեցայ:

Նրանի թէ ես, Պէշչի-ս, այն առաքինութիւններն էլ ստանայի:

Որով երբեմն դու, ի՞նչ Պաւանի, մեծապէս առաքինացար:

Եւ այսքան մտաւոր ձիւրքերի հետ՝ մանկան մտաւ հասակում մարմնի տկարութիւն երեւցաւ: որ շատ անգամ ստիպում էր նորան մահճի մէջ պատկած մնալ:

Վիտերբոյի դասընթացը աւարտելուց յետոյ 1824-ին Պէշչի եղբայրները մտան Collegium Romanum դպրոցը: որ Լեւոն ԺԳ-ը նոր յանձնել էր